

are examined the questions of the normativ base formation, that regulated the separation of church, withdrawal of religions values, and rules that were aimed at protecting those relations.

Key words: state, legal politics, religion, church the religious community.

О. В. Колесник

УЧАСТЬ ПАВЛА ПОГОРІЛКА В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЛЯ

У статті аналізуються відносини радянської влади та православної церкви на Поділлі на початку 1920-х рр. На основі архівних матеріалів, законів тієї епохи та нормативних приписів стосовно релігії та віруючих на Поділлі, досліджується діяльність П. Погорілка. Доводиться цілковите небажання влади співпрацювати з такою впливовою структурою, як БОПУПАЦ, котру всіма методами намагалися зруйнувати.

Ключові слова: П. Погорілко, погорілівщина, Поділля, БОПУПАЦ, Жива церква.

Останнім часом особливу увагу науковців привертає проблема державно-церковних стосунків, об'єктивне та всебічне висвітлення якої було неможливим в радянський час. Це зрозуміло, адже сучасний стан української церкви багато у чому визначений антирелігійним правлінням держави, основи якої були закладені на початку 1920-х рр. Саме тоді грубе втручання держави у релігійні справи спричинило зміни між конфесіями в УРСР, що були зумовлені, насамперед, появою тут «погорілівщини». Цей процес відбувався на Поділлі, а питання виникнення, становлення та ролі, яку відіграв цей рух, визначило мету цієї статті.

Перші наукові праці з цієї проблеми з'явилися на зламі існування Радянського Союзу, тому в них ще відчутний подих тієї епохи, що відобразилося й на вивченні питання в працях О. Воронин [1], В. Пашенка [2]. Істотним недоліком їхніх праць є суб'єктивний характер, нестримне прагнення показати провідну роль влади та правильність її політики щодо розколу церкви. З розпадом системи, розпочався новий етап у вивченні як проблем релігії загалом, так і проблеми, що порушена нами. Деякі її аспекти вже відобразили такі фахівці, як Т. Євсєєва [3], О. Галамай [4], П. Слободянюк [5], С. Жилюк [6].

Встановлення радянської влади в Україні, здавалося, сприяло розвитку церков, опозиційно налаштованих до РПЦ. Більше того, згідно з новими законами, віруючі мали право створювати громади без санкції церковної ієрархії, лише зареєструвавши статут в органах місцевої влади. Це було досить зручно для прихильників української автокефалії, які своєї ієрархії не мали, але прагнули отримати їх будь-якими засобами [7, 170]. На Поділлі ця робота пов'язана з діяльністю Братства «Церква Жива» та Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви (БОПУПАЦ). Останнє, за ім'ям його керівника – о. П. Погорілка, отримало ще й назву «погорілівщина» [8, 291].

П. Погорілко народився 1869 р. у м. Чернівцях. Навчався у Київській та Немирівській гімназіях, Київському університеті на історико-філологічному факультеті, Київській академії та політехнічному інституті. Викладав у різних навчальних закладах Поділля та Києва. На 1 січня 1918 р. був директором гімназії у с. Жолоби Ямпільського повіту, Подільської губ. У час національного піднесення подільського духовництва пристав до автокефального руху, за що з листопада 1919 р. – до серпня 1922 р. був «караний у духовному порядку» архієпископом Подільським Пименом «за те, що служив на слов'янській мові з українською вимовою» [9, 5]. Після повідомлення, що єпископ Парфеній бере українські парафії під свою опіку, почав

здійснювати власні українські відправи, які приваблювали у с. Жолоби багато селян із навколишніх сіл [4, 128]. Сучасники характеризували його як священика із глибоким національним самоусвідомленням, людину «високоідейну» і «щирого українця», який залишив про себе гарні спомини. Чого тільки варті яскраві свідчення Георгія Густавовича Брилінга – сина колишнього директора Вінницького краєзнавчого музею Густава Вольдемаровича Брилінга, який був його однокласником за Немирівською гімназією і Київським університетом: «Уважний спостерігач і непоганий оповідач». Також Г. Брилінг відзначав глибоке національне самоусвідомлення священика: «В те далеке годы из него упорно пытались сделать Погорелка, но он не менее упорно отбивался и остался Погорилком» [10, 166]. Не менш теплі спогади про нього можна знайти у листі митрополита В. Липківського до о. М. Борецького: «Ця людина для мене була дуже дорога, ми з ним ще з академічної лави були однодумцями, хоч він скінчив академію далеко пізніше, ніж я» [11, 316].

Тим часом, у церкві розпочався реформаційний рух, одна з течій якого була спрямована на створення української національної церкви. На П. Погорілка робили ставку як на можливого кандидата в єпископи УАПЦ. Влітку 1921 р. його послали на висвяту до грузинських ієрархів, але складні обставини перешкодили йому доїхати до Грузії [10, 167]. Підтримуючи українізацію церкви, він дотримувався старих традиційних засад висвячення єпископів, тому голосував проти всесоборної висвяти єпископів на Соборі у жовтні 1921 р., назвавши цю подію «неканонічним актом самохіротонії» [12, 161], адже «самосвятне начало не є начало православної церкви, а тому ті, хто свідомо приймають його, не можуть вважатися православними в розумінні вселенської єдності» [13, 89]. Втім, бажання стати єпископом у нього не зникло і він пішов на згоду із архієпископом Подільським Пименом (Пеговим), який рекомендував його митрополиту Михайлу (Єрмакову) для висвячення на Соборі Єпископів України у вересні 1922 р. на єпископа Кам'янецького (на місце Адріана (Анцино-Чекунського), який через похилий вік уже просився на покій). Однак хіротонія не була здійснена, бо, як стверджував пізніше Патріарший Місцеблюститель, митрополит Крутицький Петро (Полянський), проти цього виступило духовенство та миряни Подільської єпархії [14, 5].

Про цей випадок і подальше життя П. Погорілка яскраво говорять спогади В. Липківського: «Бувши у Вінниці в грудні, я довідався, що він перебуває в свящ. на П'ятничанах, пішов до нього. Він був слабкий, безпомічний, жив на хлібах. Був мені дуже радий, жалівся на Пимена і Амвросія, що його одурили, на мою пропозицію покинути хитання і приєднатись до нас, він сказав, що якби це було з початку, а тепер якось неловко, я повинен був першим піти з Вами, а тепер коли багато молодих пішло, мені тягнути в хвості якось неловко... Коли розговорились далі, я висловився як він – людина революційна – зачепився за якийсь цвях і повис у повітрі, відстав від нас. На що він сказав, що навпаки, він далеко пішов вперед від нас, за ці часи багато читав світської літератури і тепер замислюється, чий був Христос, чи потрібна віра і т. ін. На мене він зробив враження дійсно людини, що зірвалася із ґрунту і сама не знає куди її хвиля несе. Звичайно, людина, що кілька місяців нічого не робить і тільки мушляє, до чого вона може дотуматись... Я все таки думаю, що він до нас пристане. Але в лютому (мене не було тоді в Києві) архієп. Іван Федорович доповів, що Погорілко знюхався з Вінницьким ДПУ і колишньою

Вінницькою Крайовою нашою Радою, і от в ДПУ відбулося зібрання з 10 старої Кр. Ц. Ради осіб, на якому о. Павла Погорілка обрано на єпископа «Живої Церкви» для Поділля. Йому були асигновані кошті і він поїхав у Москву, і там від Антоніна прийняв хіротонію. Вже єпископом о. Погорілко приїхав у Київ і заходив кілька раз до мене, але мене не було дома, заходив до Чехівського, бачився в мене з архієп. Олександром Ярешенко і все замислювався: «куди це я поїду..., що це з мною робиться, порадайте, що мені робити?» [11, 317].

Після прийняття хіротонії від єпископа Антоніна (Грановського) він виголосив традиційну декларативну промову в Москві рідною українською мовою. Тією ж мовою відповідав йому голова ВЦУ митрополит Антонін. Хіротонія та літургія в Законоспаському монастирі теж була здійснена українською. По поверненню на Поділля, за словами Патріаршого місцеблюстителя митрополита П. Крутицького, «не визнаючи ніякої вищої влади над собою, будучи прихильником автокефальної церкви на Україні, Погорілко розпочав утворення такої, ніким на те не уповноважений, всупереч усім церковним канонам» [15, 215]. З єпархій, що визнали П. Погорілка, утворилася самостійна єпархія «погорілковців» [16, 5].

Позитивне відношення до обновленського руху та групи «ЖЦ» все ж не втримало єп. Павла в її об'їмах, бо, за його словами, «необережне захоплення революційними способами боротьби з єпископатом протилежної течії, скомпрометувало її в очах віруючих людей. А крім того під захисний колір Ж. Ц. увійшло багато з тих, що з початку провокували її. Щоб відвести підозріння в живізмі, вони потім урочисто відмовилися від обновленських пактів, статуту і навіть від назви «Живої Церкви», але це не реалізує в очах народу ні їх течій, ні їх» [13, 60]. Відколовшись від ВУВЦУ в березні 1923 р., він утворив на Поділлі групу «БОПУПАЦ» (Братське об'єднання парафій Української Православної Автокефальної Церкви) [17, 90].

За інструкцією НКВС, на місцях мали «не ставити перешкод» у роботі цієї організації, створеної органами з надр УАПЦ. Це аргументувалося тим, що дане релігійне угруповання задовольняє національні вимоги віруючих і стоїть близько до обновленських течій у православної церкви [13, 69]. В заяві уповноважених релігійної громади УАПЦ с. Малих Хуторів при Іоанно-Богословській церкві, яка знаходилася у спільному користуванні з представниками громади БОПУПАЦ, зазначалося про постійні конфлікти між ними, спровоковані представниками Братського об'єднання. Крім того, зауважувалося, що «в багатьох сім'ях, окремі члени яких належать до різних релігійних громад, можна спостерігати загострення сімейних відносин з бійкою, лайкою, сваркою» [18, 93]. Таким чином, створення та діяльність БОПУПАЦ цілком вписувалося у, взятий державою, курс, спрямований на поглиблення розколу й одночасне послаблення на Подільській землі інших конфесій.

Досить чітко оцінювалася погорілковська церковна течія у «Політичному огляді Подільської губернії за жовтень 1923 р.», складеному ДПУ. Тут зокрема згадується з негативного боку діяльність архієпископа УАПЦ І. Теодоровича, спрямована на протидію БОПУПАЦ, спілка автокефалістів та тихонівців, що викривала П. Погорілка як прихильника Живої Церкви. Ці спроби протидії, на думку ДПУ, «не лише не мали успіху, але й викликали для Івана ряд несприятливих наслідків, у результаті яких частина його прихильників відкрито перейшла на бік Погорілка». Ос-

татній «діяв досить тактовно й обережно, – вихваляють його автори «Огляду», видаючи бажане для себе за явне, – В останній час, коли більша частина приходів фактично перейшла без його тиску на його бік, з боку його прихильників надійшло запрошення на з'їзд «об'єднання», на порядку денного якого стояло «створення міцної організації і вибори правління», тобто, створення єпископської катедри для Погорілка, з підпорядкуванням йому більшості приходів на Поділлі» [10, 168–169].

Свою групу єпископ Павло позиціонував як таку, що «веде ту середню лінію, яка від кожної течії відрізує те, що прийнятне з канонічного боку, і з боку культурних вимог історичного моменту відродження українського народу та нової соціальної будови та його трудового життя» [7, 171]. Тому вже в жовтні 1923 р. у с. Косиківка Вінницької округи відбувся окружний з'їзд БОПУПАЦ, перед яким стояло завдання «створення міцної організації і вибори Правління». Цей з'їзд ухвалив статут, обрав окружне й єпархіальне управління [10, 169]. Як наслідок, уже через місяць, у листопаді, в Подільській губ. було 83 погорілковських парафій, 1200 екзархальних, 215 липківських та 52 живоцерковних [19, 189–190].

Однак початкові успіхи прихильників П. Погорілка швидко минулися. На червень 1924 р. БОПУПАЦ у подільському православ'ї, на відміну від листопада, посідало четверту сходинку, об'єднуючи лише 29 громад. Першість за кількістю релігійних громад мала екзархістсько-слов'янська течія, що нараховувала 1013 громад, друге місце – УПАЦ – 200; третє – обновленська, до якої входили прихильники Живої Церкви і Всеукраїнського Синоду, – 53 [21, 586]. Ще гіршим становище прихильників П. Погорілка стало у вересні 1924 р., оскільки кількість релігійних громад і їх вага в суспільстві помітно падали, про що можна дізнатися, проаналізувавши відповідні дані, за якими БОПУПАЦ мав уже тільки 24 общини [22, 61]. Отже, кількість прихильників П. Погорілка і БОПУПАЦ непинно зменшувалася, а похвалювання чиновників ДПУ, що його «успіх є очевидним», були явно передчасними.

Міжконфесійну ситуацію на той час вдало охарактеризувала записка П. Погорілка, складена ним власноруч у травні 1924 р. У ній єпископ пожалував історію українського національного церковного руху, описав протидію йому з боку російського єпископату, важку боротьбу, що розгорнулася через це у церквах. На думку П. Погорілка, поєднання ідей УАПЦ та БОПУПАЦ неможливе, оскільки «самосвятне начало не є началом Православної церкви», а отже, «ті, хто свідомо приймають його, не можуть рахуватися православними» [13, 88–89].

З метою відновлення авторитету БОПУПАЦ та його керівника, почалася робота з підготовки та проведення губернського з'їзду. Дозвіл на це був наданий Губадмінвідділом від 21 березня 1924 р. [20, 25]. З'їзд тривав 19–20 червня 1924 р. у с. Малі Хутори під Вінницею. Присутніми першого дня були 97 делегатів, другого – 104. З них: 1 єпископ, 52 священника, 2 диякони, 4 д'яки, 45 мирян. Як зазначалося у доповіді про з'їзд, «мандати були не дуже то оформлені, так що мандатна комісія не могла підрахувати скільки парафій було на з'їзді присутніх та скільки було делегатів від районних та окружних об'єднань». Крім того, більшість із них були представниками інших течій, передусім тихонівців, які «зібрані тут не для того, щоб закріпити організований Погорілком церковний союз, а, навпаки, з метою забалатувати Погорілка та провести Амвросія на єпископа Поділля» [8, 293]. Важливою про цей з'їзд є згадка священника Баневського, який зазначав, що віряни, коли направляли його на з'їзд, доручили пильно придивитися

до БОПУПАЦ і наголошували: «Коли це дійсно об'єднання одновірців, то їх це влаштовує, якщо ж угруповання, то це їм не цікаво» [4, 189].

Більшість дискусій, що велися на з'їзді, зводилися винятково до того, чи «священники мають право одружуватись по кілька разів та чи єпископи мають бути монахами чи ні?». Більшість делегатів висказувалася за те, щоб все залишалось по-старому і православна церква в Україні не повинна поривати зв'язку з Патріархом Тихоном [7, 173]. П. Погорілко, розуміючи, що більшість на з'їзді ставиться до нього вороже, намагався довести, що він зовсім відійшов від Живої Церкви. Разом з тим, він підбурював своїх прихильників до рішучих виступів на захист об'єднання. Це призвело до того, що частина організаторів звернулася до представника влади, із заявою про незаконність з'їзду, бо більшість учасників не є членами БОПУПАЦ, що з'їзд, насправді, представляє лише 40 парафій, а на Поділлі їх близько 400 (хоча ця цифра була перебільшеною) [21, 587]. Як наслідок, 20 червня 1924 р. представники влади, що були присутні на з'їзді, прийняли рішення про його закриття [4, 193].

Не дивлячись на провал «чекістського» розвитку подій на з'їзді, все ж радвіда вирішила продовжити підтримку БОПУПАЦ і таємною інструкцією від 23 червня 1924 р. зазначила, що «Центр пропонує підтримувати БОПУПАЦ там, де вже поширилася УАПЦ, адже це два ворожі табори, які один одного завзято поборюють». У цій інструкції необхідно відзначити той момент, що саме «Центр» вказав на подальшу підтримку подільського угруповання, ймовірно, маючи вже певні плани у розкольницькій політиці РПЦ і прагнучи використати в них харизматичну фігуру єпископа П. Погорілка [7, 173].

Однак будь-якій підтримці, якою б колосальною вона не була, приходить кінець. Так, у фондах Хмельницького обласного держархіву присутня секретна записка Кам'янець-Подільського прикордонного загону ДПУ за 1 червня 1925 р. У ній є дані про проникнення БОПУПАЦ на територію Кам'яниці та зазначається, що ця течія прийшла з Проскурівської округи, де існує окружне управління цієї течії. Очолював її Д. Крижанівський, який, на думку ДПУ, мав значний авторитет серед духовництва і прихожан. Хоча до його закликів негативно ставилися і автокефалісти, і обновленці, так як серед прихожан загонами ДПУ було розповсюджено чутку, що П. Погорілко є душевнохворим. Це було зроблено тому, що влада розчарувалася й у ньому, й у БОПУПАЦ [24, 30]. Поступово, як зазначав В. Липківський, останнє стало проміжним етапом переходу до УАПЦ. Це не входило в плани ДПУ і воно позбавило П. Погорілка опіки – БОПУПАЦ розпалося, а його керівник подався до Полтави, де пристав до «Булдівщини» [23, 96].

Таким чином, можна зробити висновок, що однією з найактуальніших причин створення БОПУПАЦ стала ідея поглибленого розколу церкви і віруючих у поглядах. Цей розкол опирався на підтримку одних течій і придушення та повне або часткове знищення інших. У свою чергу, це було пов'язане зі зменшенням релігійності населення Поділля. Однак найбільшою шкоди принесло створення «погорілковської церкви», оскільки населення почало виявляти байдужість до православної віри, до служби українською мовою, а в результаті це, дало ґрунт для розвитку сектантства й обновленських рухів у всіх його формах. Відділення ж парафій від невідгдних для влади течій, головним чином, зашкодило Українській автокефальній православній церкві Поділля. Крім того, авторитетність саме в Центральній Україні П. Погорілка визначила межі поширення його групи.

1. Воронин О. Коротка історія Української православної церкви. – Саунт Баунт Брук, 1989.
2. Пащенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті рр. XX ст. – К., 1993.
3. Євсєєва Т. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2.
4. Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Вінниця, 2006.
5. Слободянюк П. Українська церква: історія руйни та відродження. – Хмельницький, 2000.
6. Жилік С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). – Рівне, 2004.
7. Тригуб О.П. Поширення ідеї «канонічної» автокефалії в українському православ'ї (1922–1925 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27.
8. Галамай О.М. Українське обновленство на Поділлі // Наукові записки ВДПУ. – 2005. – № 9.
9. Держархів Вінницької обл. (далі – ДАВіО). – Ф. Р-197. – Оп. 3. – Спр. 14.
10. Зінченко А.Л. Благочестя національного духу (українська церква на Поділлі в першій третині XX ст.). – К., 1993.
11. Галамай О.М. Листи В. Липківського до М. Борцяцького // Наукові записки ВДПУ. – 2006. – № 7.
12. Ієнатюха О. Православні церкви України (20–30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя, 2008.
13. ДАВіО. – Ф. Р-197. – Оп. 8. – Спр. 6.
14. ДАВіО. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 199.
15. Центральний державний архів вищих органів влади в Україні (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2189.
16. ДАВіО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 199.
17. Хронологія важливіших подій з історії Православної Церкви в Росії та на Україні, в особливості останніх років // Православний календар на 1927 г. – Х., 1927.
18. Лойко О.О. Релігійне життя на Поділлі в умовах НЕПУ // Наукові записки ВДПУ. – 2002. – № 4.
19. ДАВіО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 57.
20. ЦДАВОУ. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 194.
21. Галамай О.М. «Погорілівщина» у подільському православ'ї // Матеріали XI історико-краєзнавчої конф. – Кам'янець-Подільський, 2004.
22. Галамай Е. ГПУ и обновленческая церковь на Подолье. 1922–1926 гг. // Исторический архив. – М., 2002. – № 6.
23. Держархів Хмельницької обл. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 129.
24. Галамай О.М. Православ'я на Поділлі у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Серія: історія. – Вип. IV. – Вінниця, 2002.

Kolesnyk O.V. Pavlo Pohorilko in Podillia religious life. The relations between the Soviet Government and Orthodox Church in Podillia at the beginning of the 1920th years are analyzed in this article. The Pavlo Pohorilko activity is researched on the basis of archival materials, laws of that epoch and regulatory prescriptions concerning religion and believers. It proved the complete unwillingness of the government to coexist and cowork with such powerful and influential structure as BOPUPATS which was tried to be destroyed by all legal and illegal methods.

Key words: P. Pohorilko, Podillia, pohorilkovshchina, BOPUPATS, Alive Church.

І. М. Власюк

ДЕРЖАВНІ ТА СУСПІЛЬНІ ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ НА ВОЛИНІ В 1920-х рр.

У статті досліджуються проблеми подолання дитячої безпритульності на радянській Волині в 1920-х рр., стан дитячих будинків, відповідні заходи держави та суспільства, їхні результати.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитячі будинки, Волинь, Головний комітет із соціального виховання, товариство «Друзі дітей».

Проблема дитячої безпритульності для сучасної України є досить актуальною та безпосередньо пов'язаною з політичним, соціально-економічним розвитком.